

Notat 2004–20

Institusjonalisering av internasjonale standarder som reguleringsform: Codex Alimentarius Commission møter WTO

Frode Veggeland

Tittel	Institusjonalisering av internasjonale standarder som reguleringsform: Codex Alimentarius Commission møter WTO
Forfatter	Frode Veggeland
Prosjekt	Vitenskap vs. politikk i internasjonale matregimer (L044)
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2004
Antall sider	26
ISBN	82-7077-585-1
ISSN	0805-9691
Emneord	internasjonale standarder, Codex Alimentarius Commission, WTO, handel, mat

---

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskningene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruksdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

Standards rolle i reguleringen av internasjonal handel med mat har fått økt oppmerksomhet i senere år. En hendelse som har hatt stor betydning i den forbindelse, er etableringen av Verdens handelsorganisasjon (WTO) i 1995. Flere av WTOs forpliktende avtaler viser nemlig til at medlemslandene kan oppfylle sine forpliktelser ved å legge internasjonale standarder til grunn for nasjonale lover og regler. Det har derfor blitt interessant å studere nærmere koplingene som er blitt opprettet mellom WTO, som et forpliktende handelspolitisk rammeverk, og internasjonale standardiseringsorganer, som er basert på frivillig oppfølging.

Det foreliggende notatet fokuserer på koplingene mellom WTO og FNs matvarestandardorgan Codex Alimentarius Commission og inneholder en analyse av hvordan disse koplingene har påvirket standardisering som reguleringsform på matvareområdet. Notatet er skrevet av Frode Veggeland og er utarbeidet innenfor rammen av hans post.doc prosjekt «Vitenskap vs. politikk i internasjonale matregimer». Notatet bygger på en artikkel som publiseres i tidsskriftet Nordiske OrganisasjonsStudier i 2005. Takk til Siri Fauske for tilrettelegging av manuskriptet for trykking.

Oslo, 15. oktober 2004
Ivar Pettersen

Innhold

	Side
SUMMARY	1
1 INNLEDNING.....	3
2 INSTITUSJONELL TILNÆRMING TIL STUDIET AV STANDARDER	5
2.1 Standarder som reguleringsform	5
2.2 Grad av frivillighet	6
2.3 Grad av institusjonalisering.....	7
2.3.1 Institusjonalisering gjennom positive insentiver	7
2.3.2 Institusjonalisering gjennom forpliktende regler og muligheten for sanksjoner	8
2.3.3 Institusjonalisering gjennom utviklingen av et normativt og verdimeessig fellesskap	8
2.4 Et rammeverk for studie av standarders institusjonalisering på matvareområdet.....	9
3 STANDARDERS AUTORITET I INTERNASJONAL MATVAREHANDEL	11
3.1 Innledning.....	11
3.2 Vurdering av standardenes formelle autoritet basert på skriftlige avtaleverk under WTO.....	12
3.2.1 Om internasjonale standarder i SPS-avtalen.....	12
3.2.2 Om internasjonale standarder i TBT-avtalen.....	12
3.3 Vurdering av standardenes autoritet basert på tvisteløsning og praksis.....	13
3.3.1 SPS-avtalen og standarders rolle i hormon-saken	13
3.3.2 TBT-avtalen og standarders rolle i sardin-saken	16
3.4 Hvorfor og hvordan har standarder fått økt betydning som reguleringsform på matvareområdet?	19
4 KONKLUSJON	23
KILDER	25

Summary

This article focuses on standards as a particular form of regulation in international food trade. More specifically, there is a discussion on how standards and standardization work increased in importance after the U.N. food standards agency Codex Alimentarius Commission (CAC), which is based on voluntariness, was institutionally linked to the World Trade Organization (WTO), which is based on binding obligations. This link was made in 1995 when the WTO was established, and it led to an institutionalising process that attached a set of new rules, norms and sanctions to the standardization work. As a result, the CAC-standards increased in importance as a basis for the coordination of state behaviour in international food trade. Thus, instead of being fully voluntary, CAC-standards can now be characterised as a kind of «semi-binding» rules.

1 Innledning¹

Formålet med denne artikkelen er å analysere den betydning standarder og standardiseringsarbeid har fått når det gjelder å koordinere og regulere staters atferd i internasjonal politikk. Fokus er på det internasjonale samarbeidet på matvareområdet, der standarder har fått økt oppmerksomhet i senere år (Gezelius et al. 2002). Studier av internasjonalt samarbeid har tradisjonelt vært konsentrert omkring tre temaer (Hovi og Underdal 2000:15–16): Ad hoc-preget samarbeid med enkeltstående tiltak som ikke inngår i noen større forpliktende enhet, internasjonale regimer og institusjoner som består av et sett av omforente normer og regler som forutsettes å styre partenes atferd innenfor et avgrenset saksfelt, og permanente internasjonale organisasjoner som FN og WTO.² Produksjon av standarder kan i forhold til dette betraktes som en *alternativ* form for regulering og koordinering (Brunsson og Jacobsson 2000:1). Mange standarder vil ha trekk av det som kalles «soft law», dvs. ikke-bindende normer som befinner seg et sted mellom juss og politikk (Malanczuk 1997:94). Slike normer kan likevel ha stor betydning med hensyn til å strukturere staters atferd, ikke minst når statene selv har bidratt i utformingen av dem og det dermed eksisterer klare *forventninger* til at normene følges (Shelton 2000:2). Jeg skal se nærmere på hvordan internasjonale standarder kan regulere og koordinere atferd på matvareområdet og på hva som eventuelt kan forklare standardenes økte betydning som reguleringsform.

Internasjonalt standardiseringsarbeid har pågått i lang tid. På matvareområdet står det mellomstatlige standardiseringsorganet under FN, Codex Alimentarius Commission (heretter kalt CAC), sentralt (Borgen og Veggeland 2002). CAC har eksistert siden 1963 og hadde 167 medlemmer i 2002. Medlemsstatene står fritt med hensyn til om de skal legge CAC-standardene til grunn for sine nasjonale regler eller ikke. Aktiviteten i CAC kan derfor betegnes som en form for frivillig koordinering styrt av statenes

---

1 Takk til to anonyme referees, Stig Gezelius, Lars Erik Kjekshus, Svein Ole Borgen, Oluf Langehelle og deltakerne i gruppe Internasjonal politikk (kvalitativ) på 11. nasjonale fagkonferanse i statsvitenskap, Trondheim, 8-10/1, 2003, for nyttige kommentarer til tidligere utkast av artikkelen.

² WTO: World Trade Organization (Verdens handelsorganisasjon).

interesse av å legge til rette for friere internasjonal handel samtidig som grunnleggende hensyn (som helse) skal ivaretas. Denne situasjonen endret seg i 1995 da WTO erstattet GATT og to nye forpliktende avtaler – SPS-avtalen og TBT-avtalen – trådte i kraft.³ Begge avtalene viser til internasjonal standardisering som et viktig virkemiddel i arbeidet med å fjerne handelsbarrierer. På denne måten blir standarder et viktig grunnlag for beslutninger og vurderinger i WTOs organisasjon, samtidig som standardiseringsarbeidet koples sammen med et forpliktende handelspolitisk rammeverk.

Tamm Hallström (2000) har beskrevet hvordan standardiseringsorganisasjoner kan skape autoritet for sine regler gjennom å kople seg til andre regelprodusenter med større autoritet. I tråd med dette blir et viktig spørsmål her på hvilken måte den institusjonelle koplingen mellom WTO og CAC har påvirket matvarestandardenes autoritet og rolle. Formelt sett skal CAC også etter 1995 ha en selvstendig og faglig uavhengig rolle. Medlemmene står dessuten fortsatt fritt med hensyn til om de skal følge standardene eller ikke. Spørsmålet er likevel om koplingen til WTO har endret denne situasjonen og påvirket standardene i retning av å være «forpliktende» retningslinjer. Jeg skal studere dette ut i fra en institusjonell tilnærming. Dette innebærer at jeg med utgangspunkt i de institusjonelle rammene det internasjonale samarbeidet på matvareområdet foregår innenfor, skal vurdere standardenes og standardiseringsarbeidets autoritet og rolle. På hvilken måten gjennomgår standardisering som reguleringsform en institusjonaliseringsprosess etter 1995, og hvordan og hvorfor legger dette press på koordinering av statenes atferd?

Artikkelen bygger i hovedsak på tre hovedkilder. Den ene kilden er hvordan standarder og standardiseringsarbeid er nedfelt skriftlig i WTOs avtaleverk. Den andre kilden er staters og domstolars praksis, der utgangspunktet er tvister innenfor rammen av WTO hvor CAC-standarder har vært tema. Tvistene viser både hvordan statene forholder seg til standardene og hvordan domsorganene vurderer standardenes rolle under WTO-regelverket. Den tredje kilden er en tidligere undersøkelse der aktiviteten i CAC etter 1995 bli analysert.⁴

---

3 GATT: General Agreement on Tariffs and Trade, SPS-avtalen: Agreement on Sanitary and Phytosanitary Measures, TBT-avtalen: Agreement on Technical Barriers on Trade.

4 Se Borgen og Veggeland (2002).

2 Institusjonell tilnærming til studiet av standarder

2.1 Standarder som reguleringsform

Brunsson og Jacobsson (2000: 15) betrakter standarder som en bestemt type regler, og standardisering som produksjonen av disse reglene. De skiller ellers mellom tre typer regler: normer, direktiver og standarder (Brunsson og Jacobsson 2000: 12–13). *Normer* betraktes som internaliserte regler som følges uten at aktørene behøver å reflektere og problematisere omkring dem. De virker forpliktende i den forstand at de er vanskelige å bryte, og frivillige i den forstand at de følges uten behov for press utenifra. *Direktiver* er eksplisitte forpliktende regler – som oftest skriftlige – som utstedes av personer/organisasjoner som har den formelle autoriteten til å vedta slike regler. Direktiver opptrer ofte i kombinasjon med sanksjoner som innebærer at de som ikke følger reglene straffes, og eventuelt at de som følger dem belønnes. *Standarder* er også eksplisitte regler, men skiller seg fra direktiver ved at de er frivillige og ikke knyttet opp mot sanksjoner ved atferd som avviker fra standarden. Oppfølgingen er ikke basert på hierarkisk autoritet eller bruk av makt, men på om mottakeren ser relevansen og nytten av standardene av andre årsaker. Produksjon av standarder er derfor i utgangspunktet ikke knyttet opp mot den type autoritet som vi finner i organisasjoner basert på forpliktende spilleregler. Potensielle mottakere må heller *overbevises* om at det er fornuftig å følge standardene. I praksis er det vanskelig å trekke opp klare skiller mellom de tre formene for regler, siden de ulike reguleringsformene i varierende grad ofte vil opptre samtidig. Jeg vil likevel på grunnlag av framstillingen til Brunsson og Jacobsson trekke fram to viktige dimensjoner som standardisering som reguleringsform kan vurderes opp i mot. Disse henger samtidig tett sammen. Den ene dimensjonen er *grad av frivillighet*, det vil si hvor fritt mottakerne i praksis står når det gjelder å følge standardene. Den andre dimensjonen går på det jeg vil kalle *grad av institusjonalisering*, det vil si i hvilken grad atferden til aktørene som er involvert i standardiseringsarbeid og oppfølging av

standarder, er knyttet opp mot felles «institusjonelle bindinger» som insentiver, formelle regler, sanksjoner og normer/verdier. Jeg skal se nærmere på disse to dimensjonene.

2.2 Grad av frivillighet

For å studere hvilken rolle standarder spiller i *internasjonal regulering* av matpolitikk, er det nødvendig å se nærmere på de regler som regulerer forholdet mellom stater. Internasjonal rett (eller folkerett) er uttrykk for internasjonale spilleregler som statene skal forholde seg til.⁵ Disse spillereglene er i utgangspunktet forpliktende («hard law»), men i praksis er det likevel vanskelig å tvinge stater til å følge dem på grunn av relativt svake sanksjons- og straffemuligheter i det internasjonale samfunn. For å fastslå hva som er internasjonal rett, er det nødvendig å gå til rettskildene i folkeretten: traktater, sedvane, generelle og aksepterte rettsprinsipper og juridisk litteratur.⁶ Jeg konsentrerer meg her om de to første av disse som samtidig er de viktigste. Traktater (eller konvensjoner) er skriftlige (og muntlige) bindende avtaler mellom stater som ofte vil ha klare retningslinjer for hva som skal skje ved brudd på avtalebestemmelsene (for eksempel tvisteløsning, sanksjoner etc.). Dette sammenfaller langt på vei med den type regler Brunsson og Jacobsson kaller «direktiver» (se over). Sedvane viser til staters praksis som oppfattes å ha rettslig status. Fire forhold må oppfylles for at staters praksis får status som sedvane: en tro på at en bestemt praksis er påkrevd i henhold til folkeretten (*opinio juris*), en viss varighet av praksisen, konsistens mellom ulike staters praksis, og en viss utbredelse av praksisen (Aust 2000). Sedvane kan på denne måten ses i sammenheng med den type regler Brunsson og Jacobsson kaller «normer» (se over), siden reglene oppfattes som forpliktende, samtidig som det kan være vanskelig å identifisere en bestemt kilde til dem. Forskjellen er at sedvane i folkeretten (i motsetning til sosiale normer) er normer som også kan ha *rettslig* status i en eventuell straffesak. Det handelspolitiske rammeverket i WTO er eksempel på «hard law» som inkluderer både skriftlige traktater (som TBT-avtalen og SPS-avtalen) og prinsipper utviklet gjennom praksis siden etableringen av GATT i 1947.

«Soft law» kan være erklæringer, uttalte intensjoner og anbefalinger som til forskjell fra «hard law» ikke innebærer noen direkte forpliktelser; det er med andre ord en frivillig sak om stater vil følge dem (Malanczuk 1997: 54–55; Shelton (red.) 2000). Betegnelsen «soft law» kan derfor virke misvisende, siden dette ikke dreier seg om lover eller regler i juridisk forstand, men om en ønsket tilstand. Standarder er frivillige og kan inneholde anbefalinger om både hvordan noe bør være og hvordan noe bør gjøres (Brunsson og Jacobsson 2000: 4). På denne måten vil standarder kunne betraktes som «soft law». Selv om de i utgangspunktet er frivillige, kan «soft law» generelt og standarder spesielt også få betydning i forbindelse med forpliktende regler. For det første kan stor oppslutning omkring «soft law»-anbefalinger være et første skritt i retning av å etablere en forpliktende norm, for eksempel ved at mange stater følger opp en erklæring/standard og at det dermed etableres en praksis som de facto regulerer en bestemt type atferd. For andre kan «soft law» påvirke innholdet i en traktat, for eksempel ved at en anbefaling/standard danner utgangspunkt for deler av teksten i en ny bindende avtale.⁷ For det tredje kan det som i utgangspunktet er frivillige standarder eksplisitt knyttes sammen med forpliktende regelverk. Dette er blant annet gjort

5 Både organisasjoner og individer er etter hvert også blitt viktige folkerettslige subjekter.

6 Jf. artikkel 38 i statuttene til FNs internasjonale domstol i Haag fra 1945. Presentasjon av disse statuttene og av andre folkerettslige tekster finnes for eksempel i Buflod et al. (2001).

7 Eksempel på dette er Rio-erklæringen fra 1992 som har hatt betydning for innholdet i en rekke multilaterale miljøavtaler.

gjennom henvisninger til standarder i EUs direktiver og i WTO regelverk. Det er på denne måten flere tilfeller der grensene mellom forpliktende regler («hard law») og frivillige standarder («soft law») ikke nødvendigvis er så klare. Et viktig spørsmål blir i den forbindelse hvilket institusjonelt rammeverk standardiseringsarbeidet foregår innenfor og hvilke bindinger som er knyttet opp mot oppfølging av standardene (jf. grad av institusjonalisering).

2.3 Grad av institusjonalisering

Det finnes en rekke forståelser og definisjoner av institusjonsbegrepet i studier av både nasjonale og internasjonale organisasjoner.⁸ I denne artikkelen skiller jeg analytisk mellom organisasjoner på den ene siden og institusjoner på den andre. Institusjoner betraktes som de spilleregler aktørene (individer, organisasjoner, stater etc.) opererer innenfor.⁹ En institusjon kan i tråd med dette defineres som «... persistent and connected sets of rules (formal and informal) that prescribe behavioral roles, constrain activity, and shape expectations» (Keohane 1989: 3). Denne definisjonen kan igjen sies å samsvare med Douglas Norths berømte definisjon av institusjoner som «... the rules of the game in a society or, more formally, (...) the humanly devised constraints that shape human interaction» (North 1990:3). North peker videre på tre sentrale trekk ved en institusjon, nemlig formelle begrensninger (etablerte regler), uformelle begrensninger (sedvane/sosiale normer) og ulike håndhevelsesmekanismer.

Neste spørsmål er så hva det vil si at noe institusjonaliseres. Også her finnes det en rekke ulike tilnærminger.¹⁰ I tråd med definisjonen av institusjoner som er lagt til grunn her, velger jeg å se grad av institusjonalisering i sammenheng med hvordan aktørenes atferd orienteres mot et felles sett av regler, normer og verdier; med andre ord i hvilken grad de institusjonelle rammene «binder» aktørene sammen. Denne type institusjonalisering kan skje på ulike måter, f.eks. ved at etablert praksis formaliseres gjennom skriftlige avtaler og eksplisitte regler for avtalebrudd, eller ved at det utvikles felles identiteter og normer knyttet til atferd innenfor allerede formaliserte institusjoner.

Institusjoner betraktes dermed som de spilleregler medlemmene i WTO og CAC opererer innenfor, og grad av institusjonalisering som utvikling i bredden og dybden av både formelle og uformelle begrensninger på aktørene, inkludert håndhevelsesmekanismer. Institusjonalisering ses videre på som en prosess der medlemmene i CAC/WTO knyttes sammen gjennom sosialt koordinert handling på grunnlag av insentiver, regler, sanksjoner og felles normer.

2.3.1 Institusjonalisering gjennom positive insentiver

Som også Brunsson og Jacobsson (2000) er inne på, kan standardiseringsarbeid sies å være drevet fram av først og fremst positive insentiver, det vil si at deltakerne ser en gevinst ved å delta, men at de samtidig konsekvensfritt kan avstå fra å delta når de oppfatter at gevinsten ikke er til stede. Gevinsten på matvareområdet kan for eksempel være at det etableres en standard som ivaretar nasjonale helseinteresser eller interessene til en viktig nasjonal eksportnæring. For at samarbeidet skal fungere er denne type positive bindinger avhengig av at det eksisterer en kollektiv interesse og av at standardiseringsarbeidet *ikke* til en hver tid nødvendigvis må ha full oppslutning. Denne type bindinger må sies å være relativt løse. Samarbeidet er dessuten avhengig av at det å unnlate å

---

⁸ Se for eksempel Peters (1999).

⁹ Se for eksempel North (1990), Scott (1995) og Young (1994:3–4).

¹⁰ Se for eksempel Scott (1995).

følge vedtatte standarder ikke har noen direkte negative konsekvenser, verken for organisasjonen eller for den enkelte stat. Resultatet er en løs form for koordinering, der standardene i hovedsak ofte vil legitimeres på grunnlag av ekspertise og vitenskapelige argumenter, og der mottakerne må overbevises om at dette er gode nok argumenter (Brunsson og Jacobsson 2000:40).

2.3.2 Institusjonalisering gjennom forpliktende regler og muligheten for sanksjoner

Utgangspunktet for denne formen for institusjonalisering er at aktørenes atferd formes gjennom formelle begrensninger (jf. avtaleforpliktelser), herunder klare regler for hva som innebærer brudd på forpliktelsene. Grad av institusjonalisering er avhengig av hvor «stramme» reglene og avtaleforpliktelsene er og hvilke muligheter for sanksjoner som eksisterer ved brudd på disse. CAC-standardene er formelt sett verken forpliktende eller knyttet opp mot sanksjoner ved manglende oppfølging. WTO har derimot tvisteløsningsprosedyrer som kan utløses ved avtalebrudd og kan i siste instans legitimere sanksjoner mot et land som bryter avtaleforpliktelsene. I den forbindelse er økonomiske straffetiltak (som straffetoll) det mest relevante virkemidlet. Dette vil igjen være særlig effektivt overfor land med åpen økonomi og begrenset økonomisk styrke. Et poeng i den forbindelse er for øvrig at land som gjentatte ganger nekter å rette seg etter WTO-forpliktelsene og blir utsatt for straffesanksjoner, samtidig risikerer å tape anseelse blant de andre medlemslandene og på den måten kan få svekket sin innflytelse og strategiske posisjon i WTO. Manglende oppfølging av forpliktelsene kan i siste instans også innebære en trussel om å bli stengt ute fra samarbeidet. Poenget er at regulering og disiplinering av atferd blir mer effektiv når det i tillegg til positive insentiver også eksisterer forpliktende regler og sanksjonsmuligheter.

2.3.3 Institusjonalisering gjennom utviklingen av et normativt og verdimelessig fellesskap

Denne formen for institusjonalisering kan ses i sammenheng med det North kaller uformelle begrensninger, det vil si at aktørene følger et sett av spilleregler, men uten at disse nødvendigvis er nedfelt i formelle regler eller avtaler. Aktørene kan dermed være tett bundet sammen og kan justere og korrigere atferd uten at det er behov for kontroll, overvåkning og/eller sanksjoner. Aktørene forholder seg til sosiale normer og verdier som er utviklet innenfor et fellesskap. Regler vil gjenspeile historiske erfaringer. Videre vil man kunne betrakte «...networks of rules and rule-bound relations as being sustained by trust, a confidence that appropriate behavior can be expected most of the time» (March & Olsen 1989:38). Aktørenes atferd kan på denne måten koordineres ved at de internaliserer de samme normene. Denne type institusjonalisering kan man forvente blant individer innenfor mindre grupper og organisasjoner, og kanskje også innenfor internasjonale faglige nettverk, der transnasjonale normer utvikles på grunnlag av bredt aksepterte vitenskapelige kriterier og «standarder» (Haas 1992). Det kan imidlertid stilles spørsmålsteget ved realismen i at internaliseringen «skaleres opp» til også å gjelde samfunn og stater (Krasner 1999: 209; Hovi og Underdal 2000: 199). Det kan likevel ikke utelukkes at elementer av dette også forekommer på dette nivået, for eksempel gjennom justering av forestillinger om egen rolle eller «identitet». Et eksempel er EU, der en felles identitet som «europere» på enkelte områder synes å supplere rene nasjonale identitetsforestillinger. Spørsmålet blir likevel om det innenfor store samarbeidsorganer som CAC og WTO er grunnlag for at aktørene orienterer sin atferd mot felles normer og verdier. Det er uansett grunn til å anta at potensialet er relativt

begrenset i WTO som et handelspolitisk organ basert på forhandlinger, og noe større i CAC som et ekspertorgan basert på konsensus og vitenskapelig argumentasjon. I tråd med ideen om institusjonell tregthet vil tilstedeværelsen av et eventuelt normativt fellesskap i CAC kunne begrense atferd som i stor grad bryter med de etablerte normene (jf. March og Olsen 1989).

2.4 Et rammeverk for studie av standarders institusjonalisering på matvareområdet

I denne artikkelen skal jeg se nærmere på hvilken autoritet standarder har på matvareområdet ved å ta utgangspunkt i koplingene mot WTOs avtaleverk og dessuten standardenes rolle i tvisteløsning og staters praksis. Jeg studerer i den forbindelse de to relevante forpliktende avtalene under WTO, nemlig TBT-avtalen og SPS-avtalen, og to WTO-tvister der forholdet mellom disse avtalene og enkelte CAC-standarder er tema. På dette grunnlaget vurderer jeg i hvilken grad standardene reelt sett kan sies å være frivillige, herunder spørsmålet om «hard law» vs. «soft law». Traktatene gir informasjon om de (rettslige) mulighetene for å avvike fra standardene, mens studiene av tvistene gir informasjon om både hvordan avtalene skal tolkes og hvordan sentrale aktører oppfatter standardenes autoritet. Spørsmålet er om internasjonale standarder eventuelt kan sies å ha endret status etter at WTO-avtalene trådte i kraft i retning av «hard law». Med utgangspunkt i gjennomgangen over, ser jeg så nærmere på hvordan og hvorfor standardenes autoritet og rolle eventuelt er blitt endret. Jeg knytter dette til grad av institusjonalisering. Spørsmålet er hvordan og hvorfor koplingen mellom CAC og WTO bidrar til å institusjonalisere standardene som reguleringsform og eventuelt legger press på koordinering av aktørenes atferd. Jeg skal dermed analysere hvordan plasseringen av CAC i en ny institusjonell setting gjennom koplingen til WTO, kan sies å ha påvirket standardenes status og dermed funksjon – dette til tross for at CAC-standardene formelt sett er frivillige og CAC fortsatt er plassert i en formelt sett uavhengig posisjon i forhold til WTO.

3 Standarders autoritet i internasjonal matvarehandel

3.1 Innledning

For å vurdere standardenes autoritet under WTOs avtaleverk skal jeg først se nærmere på hva de to relevante avtalene for matvareområdet – TBT-avtalen og SPS-avtalen – sier om hvilken rolle standarder og internasjonalt standardiseringsarbeid er ment å skulle spille innenfor rammen av WTO. Spørsmålet om hvilken rolle standardene skal ha i forhold til disse to avtalene er foreløpig vurdert i kun to tvister: hormon-saken (SPS-avtalen og CAC-standarder) og sardin-saken (TBT-avtalen og CAC-standarder). Disse tvistene kan dermed både si noe om forholdet mellom standardiseringsarbeid og forpliktende handelsregler slik de blir vurdert i WTO, og om hvordan statene selv vurderer dette forholdet. Videre kan tvistene også si noe om hvilken autoritet og rolle internasjonale matvarestandarder har fått som følge av etableringen av WTO (og dermed SPS- og TBT-avtalen) i 1995. Jeg studerer de to tvistene nærmere under punkt 3.2. Med gjennomgangen av avtaleverket og tvistene som utgangspunkt, er målsettingen å kunne si noe om standardenes betydning som reguleringsform i internasjonal handelspolitikk.

3.2 Vurdering av standardenes formelle autoritet basert på skriftlige avtaleverk under WTO

3.2.1 Om internasjonale standarder i SPS-avtalen¹¹

SPS-avtalen viser til at internasjonale standarder skal inngå som et viktig element i arbeidet med å fremme internasjonal handel, samtidig som folkehelsen, dyrehelsen og plantehelsen skal sikres. Tre standardiseringsorganer trekkes fram som referansepunkter for SPS-avtalen: CAC (mattrygghet), Office International des Epizooties (OIE – Verdens dyrehelseorganisasjon) og International Plant Protection Convention (IPPC – plantehelsekonvensjon under FN) (se artikkel 3 i anneks A i SPS-avtalen). Betydningen av disse fremheves flere steder. Allerede i innledningen (*preamble*) understrekes det at medlemslandene bør basere sine nasjonale tiltak på internasjonale standarder, retningslinjer og anbefalinger, inkludert de som utarbeides av CAC, OIE og IPPC. Den sentrale bestemmelsen om standardisering og internasjonal harmonisering er ellers artikkel 3, der standardenes betydning er nedfelt i paragraf 1:

*Article 3
Harmonization*

1. To harmonize sanitary and phytosanitary measures on as wide a basis as possible, Members shall base their sanitary or phytosanitary measures on international standards, guidelines or recommendations, where they exist, except as otherwise provided for in this Agreement, and in particular in paragraph 3.

Paragraf 3 i samme artikkel viser til at statene kan innføre tiltak basert på et høyere beskyttelsesnivå enn det som kan oppnås gjennom internasjonale standarder, men at dette i så fall må legitimeres på vitenskapelig grunnlag («scientific justification»). Kriteriene for hvordan dette kan gjøres er nedfelt i artikkel 5. Artikkel 3 inneholder i tillegg en paragraf 4 som går ut på at medlemslandene ut i fra tilgjengelige ressurser skal ta sikte på å delta i standardiseringsarbeidet under CAC, IPPC og OIE, og en paragraf 5 som viser til prosedyrer for å overvåke den internasjonale harmoniseringen og koordineringen av dette arbeidet med de relevante internasjonale organisasjonene. SPS-avtalens artikkel 3 stod for øvrig sentralt i WTO-tvisten om hormoner, noe jeg kommer tilbake til.

CAC framstår i SPS-avtalen som *det* sentrale referansepunktet for WTOs medlemsland når det gjelder å utarbeide nasjonale SPS-tiltak relatert til mattrygghet. Samtidig åpner SPS-avtalen for at landene kan innføre tiltak som avviker fra internasjonale standarder. I slike tilfeller stilles det imidlertid krav om vitenskapelig begrunnelse og dokumentasjon, blant annet gjennom risikovurderinger (jf. artikkel 3.3 og artikkel 5). Jeg skal senere se på hvordan forholdet mellom SPS-avtalen og CAC er blitt vurdert i WTOs tvisteløsning.

3.2.2 Om internasjonale standarder i TBT-avtalen¹²

TBT-avtalen kan sies å bestå av tre hoveddeler (WTO Secretariat 1999:73; Veggeland et al. 2002). Én del handler om utarbeidelse, godkjenning og anvendelse av tekniske reguleringer (jf. artikkel 2 for statlige myndigheter og artikkel 3 for lokale og ikke-

---

11 Originalteksten til SPS-avtalen finnes blant annet i WTO (1999) og på WTOs hjemmeside: <http://www.wto.org/>

12 Originalteksten til TBT-avtalen finnes blant annet i WTO (1999) og på WTOs hjemmeside: <http://www.wto.org/>

offentlige organer), én del handler om standardiseringsorganers utarbeidelse, godkjenning og anvendelse av standarder (jf. artikkel 4 og Code of Good Practice), og én del handler om tekniske prosedyrer («Conformity Assessment Procedures») som for eksempel testing, verifisering, inspeksjon og sertifisering, som tar sikte på å sikre at reguleringer og standarder overholdes (jf. artikkel 5, 6, 7, 8 og 9).

Selv om TBT-avtalen i likhet med SPS-avtalen understreker betydningen av internasjonale standarder, er den mindre konkret når det gjelder hvilke standarder og internasjonale standardiseringsorganer som er relevante. Flere steder i avtalen understrekes det likevel at internasjonale standarder skal tillegges stor betydning. Allerede i innledningen vises det til at internasjonalt standardiseringsarbeid er et viktig element i arbeidet med å legge forholdene best mulig til rette for handel på tvers av landegrensene. Den sentrale bestemmelsen om internasjonale standarders rolle er ellers artikkel 2.4¹³:

2.4 Where technical regulations are required and relevant international standards exist or their completion is imminent, Members shall use them, or the relevant parts of them, as a basis for their technical regulations except when such international standards or relevant parts would be an ineffective or inappropriate means for the fulfilment of the legitimate objectives pursued, for instance because of fundamental climatic or geographical factors or fundamental technological problems.

Artikkel 2.4 viser her til at WTOs medlemsland *skal* («shall») bruke internasjonale standarder som grunnlag («basis») for sine tekniske reguleringer når slike standarder eksisterer eller snart vil bli ferdigstilt. Samtidig legger artikkel 2.4 opp til at visse hensyn kan rettferdiggjøre avvik fra internasjonale standarder. Slike avvik må imidlertid begrunnes og skal ikke bryte med grunnleggende prinsipper i WTO, som ikke-diskriminering og prinsippet om at tiltak ikke skal skape unødige handelshindringer. I likhet med SPS-avtalen viser TBT-avtalen til at medlemslandene ut i fra tilgjengelige ressurser, skal delta i arbeidet som pågår i internasjonale standardiseringsorganer, noe som er nedfelt i artikkel 2.6. TBT-avtalen lister imidlertid ikke opp hvilke internasjonale standardiseringsorganer som er relevante og som dermed skal ha autoritet i forhold til avtaleteksten. Avtalen inneholder samtidig krav om at nasjonale standardiseringsorganer skal følge visse retningslinjer for utarbeidelsen av standarder («Code of Good Practice for the Preparation, Adoption and Application of Standards»). TBT-avtalen stiller på denne måten visse krav til hvordan standardiseringsarbeidet skal foregå. Et viktig spørsmål er likevel hvilke standarder som vil bli vurdert å være relevante når en tvist oppstår.

3.3 Vurdering av standardenes autoritet basert på tvisteløsning og praksis

3.3.1 SPS-avtalen og standarders rolle i hormon-saken 14

På mattrygghetsområdet er det foreløpig kun én tvist i WTO som har handlet om forholdet mellom CAC og SPS-avtalen, nemlig hormon-saken mellom EU og USA/Canada. Hormon-saken har fått mye oppmerksomhet og blir ofte referert til i andre WTO-tvister. Den var dessuten den første tvistesaken der SPS-avtalen var tema.

---

13 Tilsvarende referanser til internasjonale standarder er gjort flere steder i TBT-avtalen, men artikkel 2.4 kan likevel betraktes som «hovedbestemmelsen».

14 Gjennomgangen av SPS-avtalen og hormon-saken bygger på: WTO (1997, 1998), Christoforou (2000), Victor (2000), Borgen og Veggeland (2002) og Veggeland (2001).

Fokus er her på ett bestemt aspekt, nemlig betydningen av CAC og CAC-standarder for SPS-avtalen (jf. artikkel 3 i avtalen). Først skal jeg imidlertid gi en kort oppsummering av hendelsesforløpet i hormon-saken.

Striden stod mellom på den ene siden Canada/USA, som begge tillater bruk av visse hormoner i kjøttproduksjonen, og på den andre siden EU som i 1988 vedtok et forbud mot bruk av hormoner i slik produksjon. EUs forbud førte til at det året etter ble innført importstans for hormonbehandlet kjøtt, noe som rammet eksportører i Canada og USA hardt.¹⁵ Dermed oppstod det en handelskonflikt som etter flere års diskusjoner førte til nedsettelsen av et WTO-panel i 1996. Panelet fikk i oppgave å vurdere saken rettslig i forhold til WTOs regelverk, da særlig i forhold til SPS-avtalen. Canadas og USAs saker var helt parallelle, og jeg nøyer meg derfor med å referere USAs uttalelser i denne saken.

Panelet fastslo i 1997 at EUs importforbud ikke var forenlig med SPS-avtalen. EU anket saken, og i 1998 la ankeorganet fram sin rapport. I denne rapporten ble fortsatt importforbudet vurdert som et brudd på SPS-avtalen med utgangspunkt i at EU ikke hadde gjennomført tilfredsstillende risikovurderinger. Enkelte av panelets konklusjoner ble samtidig korrigeret. Det ble blant annet slått fast at EUs tiltak *ikke* var skjult proteksjonisme, at SPS-avtalen *ikke entydig* innebærer at all bevisbyrde må ligge hos det land som innfører et SPS-tiltak, at det *kan være legitimt* å støtte seg på vitenskapelige minoritetssynspunkter, og at risikovurderinger *ikke må* være basert på strenge kvantitative vitenskapelige analyser.

Et viktig poeng i hormon-saken var at det fantes CAC-standarder for fem av de seks omstridte hormonene.¹⁶ I tråd med SPS-avtalen skulle dermed EU være nødt til å begrunne og vitenskapelig dokumentere eventuelle avvik fra disse standardene. Spørsmålet var samtidig om det i det hele tatt var tatt hensyn til CAC-standardene i EUs bestemmelser.

I CAC-systemet er det JECFA som har ansvaret for de tekniske og vitenskapelige analysene av veterinære preparater, tilsetningsstoffer m.m.¹⁷ I denne komiteen har bruken av hormoner i matproduksjonen vært vurdert flere ganger. Så tidlig som i 1987 gjorde JECFA anbefalinger for fire av hormonene som var omstridte i hormon-saken, og i 1989 for enda ett. Codex Committee for Residues of Veterinary Drugs in Food vurderte anbefalingene til JECFA på et møte i 1987, og la på dette grunnlag fram utkast til standarder for de tre naturlige hormonene i tillegg til det syntetiske hormonet zeranol. Utkastene til disse standardene ble så godkjent av CAC på trinn 5 i CAC-prosedyrene.¹⁸ I 1991 ble standardene for de fire hormonene vurdert av CAC på trinn 8, men avstemningen endte med at de ikke ble vedtatt. Samme år ble et utkast til standard for enda et syntetisk hormon (trenbolon) godkjent på trinn 5.

I 1995 ble så utkastene til standarder for de fem hormonene vedtatt av CAC på trinn 8. Dette skjedde etter en avstemning, der en gruppe dominert av EU-landene fikk

---

15 Forbudet var basert på direktiv 81/602/EEC, direktiv 88/146/EEC og direktiv 88/299/EEC.

16 Det fantes Codex-standarder for oestradiol, progesteron og testosteron (naturlige hormoner) og for trenbolon og zeranol, men ikke for melengestrol acetate (MGA) (syntetiske hormoner). Se: WTO (1997) og hjemmesidene til Codex Alimentarius Commission: http://www.codexalimentarius.net/standard_list.asp

17 JECFA (Joint FAO/WHO Expert Committee on Food Additives) er en komité bestående av uavhengige fageksperter som drives i fellesskap av WHO og FAO og som gir råd og anbefalinger og råd til Codex, men som formelt sett er organisert utenfor selve Codex Alimentarius Commission.

18 Det eksisterer åtte trinn i prosedyrene for utarbeidelse av Codex-standarder, der siste trinn endelig avgjør om en standard blir godkjent eller ikke.

et knapt flertall mot seg. Standardene gjelder utelukkende i forhold til bruk av hormoner som vekstfremmende middel for kveg og kjøtt og kjøttprodukter fra kveg. Når det gjaldt de tre naturlige hormonene, var CAC-standardene helt like, siden det ble fastslått at det ikke var nødvendig å fastsette ADI (Acceptable Daily Intake) eller MRL (Maximum Residue Limit) for disse. CAC begrunnet dette med at bruken av de naturlige hormonene som vekstfremmende middel var «...unlikely to pose a hazard to human health» (WTO 1997:6–8).

CAC endte på denne måten opp med å vedta standarder for fem av de seks hormonene som var tema i hormon-saken. Prosessen fram mot vedtaket illustrerer samtidig to problemer. For det første illustrerer den hvor tidkrevende det kan være å utvikle internasjonale standarder; fra JECFA kom med sine første anbefalinger til standardene var vedtatt, tok det åtte år. For det andre illustrerer den hvilke problemer som kan oppstå når CAC-standarder vedtas på tvers av sentrale lands ønsker. Standardene vil i slike tilfeller få en svekket legitimitet og autoritet. I CAC har det hele tiden vært mulig med flertallsbeslutninger, men dette har vært brukt svært sjelden. Konsensus har vært normen. Etter 1994 var det i løpet av kort tid to flertallsbeslutninger i CAC,¹⁹ noe som skapte bekymring blant medlemmene. Dette er bakgrunnen for at behovet for konsensus i arbeidet igjen er vektlagt.

Som vi har sett over, var det et stort sprik mellom vurderingene som ble gjort i henholdsvis EU og CAC når det gjaldt bruken av hormoner. Dette spriket vokste etter hvert som EU vedtok stadig strengere regler knyttet til bruk av hormoner (Veggeland 2001), mens CAC vedtok standarder som åpnet for bruken av hormoner og dessuten uttalte at det sannsynligvis var liten helsefare knyttet til dette. Det er på denne måten vanskelig å se at EU skulle ha tatt utgangspunkt i CAC-standardene ved utformingen av sine regler. For EU var det vanskelig å gi stor legitimitet til CAC-standarder de selv hadde gått sterkt imot. Disse standardene ble rett og slett betraktet som irrelevante.

Både spørsmålet om relevansen av CAC-standardene og spørsmålet om EU hadde basert sine regler på disse, ble tema i panelets og ankeorganets vurderinger i WTO. Det er samtidig interessant å merke seg at særlig panelet brukte mye plass i sin rapport på å gå detaljert gjennom historien bak CAC-standardene, CAC sine vurderinger av bruk av hormoner i matproduksjon, og innholdet i selve standardene.

EU argumenterte med at CAC-standardene ikke var relevante i hormon-tvisten og begrunnet dette med at det ikke fantes noen standarder for selve *bruken* av hormonene – standardene gjaldt kun grensenivåer fastsatt gjennom ADI og MRL (WTO 1997: par.8.66). EU hadde ikke fastsatt noen grenser for ADI og MRL og mente derfor at det ikke fantes noen CAC-standarder EU var nødt til å basere sine regler på. Videre mente EU at standardene viste til beskyttelsesnivå («level of protection») og ikke beskyttelses-tiltak («measure»), noe som skulle gjøre dem irrelevante for EUs omstridte tiltak i denne tvisten. USA avviste på sin side EUs argumenter og mente at CAC-standardene i tråd med artikkel 3.1 i SPS-avtalen, var relevante for tvisten (WTO 1997: par. 4.81 og 4.82). Panelet støttet USA på dette punkt.

Spørsmålet var dermed om EUs tiltak var basert på CAC-standardene. USA mente at EU fullstendig hadde sett bort ifra CAC-standardene, mens EU som nevnt hevdet at standardene var irrelevante. Panelet konkluderte med at EUs tiltak ikke var basert på internasjonale standarder slik SPS-avtalens artikkel 3.1 krever. Samtidig tolket panelet uttrykket «based on» i artikkel 3.1 og artikkel 3.3 som i praksis å innebære det samme som «conform to» i artikkel 3.2. Panelet sa videre at EUs tiltak førte til et annet beskyttelsesnivå enn hva som ville vært tilfelle hvis tiltakene var basert på relevante CAC-

---

¹⁹ I tillegg til hormonsaken var det også en avstemning i Codex om mineralvann – en sak der det for øvrig var EU som aktivt bidro til å stemme ned et mindretall.

standarder (WTO 1997: par. 8.77), og at de derfor måtte rettferdiggjøres i tråd med artikkel 3.3. Panelet kom her til at tiltakene i så fall måtte oppfylle de krav som stilles i artikkel 5 om risikovurderinger. Konklusjonen var at EU ikke oppfylte kravene i artikkel 5 og dermed hadde brutt sine forpliktelser under SPS-avtalen.

Saken ble etter dette brakt videre til ankeorganet i WTO. Ankeorganet brukte mindre plass på å redegjøre for CAC og CAC-standardene. Enkelte av vurderingene var likevel relevante for forholdet mellom CAC og SPS-avtalen.

Ankeorganet sa seg enig med panelet i at også tiltak som var vedtatt og innført før SPS-avtalen trådte i kraft 1. januar 1995, var underlagt avtaleforpliktelsene (WTO 1998: par. 7.128). Ankeorganets vurderinger avvok imidlertid fra panelets når det gjaldt vurderingene av SPS-avtalens artikkel 3 (jf. WTO 1998: par. 10). For det første ble panelets sidestilling av begrepene «based on» og «conform to» tilbakevist, noe som kan tolkes som en «oppmykning» av kravet til hvordan nasjonale reguleringer skal samsvare med internasjonale standarder. For det andre viste ankeorganet til at panelet gikk for langt i sine vurderinger av artikkel 3, ikke minst når det gjaldt kravet til samsvar mellom beskyttelsesnivå i henholdsvis nasjonale reguleringer og internasjonale standarder. Ankeorganet var imidlertid enig med panelet i at EU var forpliktet under artikkel 3.3 til å rettferdiggjøre sine tiltak i henhold til artikkel 5.1. Hovedkonklusjonen ble dermed den samme som panelets, nemlig at EU ikke tilfredsstilte kravene til risikovurderinger i artikkel 5 og derfor ikke oppfylte WTO-forpliktelsene.

Til tross for tapt sak valgte EU å opprettholde forbudet mot import av amerikansk kjøtt. USA reagerte med å anmode WTOs tvisteløsningsorgan om å godkjenne gjengjeldelsestiltak til en verdi av ca. 202 millioner dollar pr. år. EU protesterte mot at nivået på tiltakene var for høyt, og tvisteløsningsorganet endte til slutt opp med å akseptere amerikanske straffetiltak til en verdi av 116,8 millioner dollar. USA iverksatte straffetiltakene 29. juli 1999 ved å innføre avgifter på landbruksprodukter fra EU-landene. EU har senere gjennomført en rekke vurderinger og utredninger med sikte på å kunne oppfylle kravene til risikovurderinger som ble stilt i dommen fra WTO.

3.3.2 TBT-avtalen og standarders rolle i sardin-saken²⁰

Siden 1995 har det kun pågått én tvist i WTO som direkte berører TBT-avtalen og internasjonale standarder²¹, nemlig tvisten mellom EU og Peru om varebetegnelsen for sardiner («Trade Description for Sardines»). I mai 2002 ble rapporten fra WTO-panelet lagt fram, og i denne ble det gjort en rekke vurderinger av både statusen til den aktuelle CAC-standard og av TBT-avtalens artikkel 2.4. Saken ble anket, og rapporten fra WTOs ankeorgan ble så lagt fram i september 2002. Jeg skal se nærmere på vurderingene som ble gjort i denne saken.

Spørsmålet om hvordan sardinprodukter skal markedsføres og hvilke varebetegnelser det skal være mulig å bruke for de ulike produktene, har i mange år vært et omdiskutert tema. For eksempel pågikk det i perioden 1905–1915 rettsaker i flere europeiske land om retten til å bruke navnet sardiner på småfisk hermetisert på boks (Veggeland et al. 2002:75). Den gang kjempet Frankrike og Portugal for retten til å reservere sardinnavnet for en bestemt art som lever i Middelhavet, Svartehavet og det østlige Atlanterhavet, nemlig «Sardina Pilchardus».

---

20 Om sardin-saken, se også Veggeland et al. (2002).

21 TBT-avtalen var også tema i den såkalte asbest-saken, men i denne saken fant ikke WTOs domsorganer at det var grunnlag for å vurdere konkrete bestemmelser i TBT-avtalen (Veggeland et al. 2002).

Senere har dette spørsmålet vært hyppig diskutert i CAC, med det resultat at det er utarbeidet en egen CAC-standard for sardiner og sardinliknende produkter.²² Standarden slår fast at det kun er «Sardina Pilchardus» som kan selges under betegnelsen «sardin». Standarden inneholder også en liste over arter (tilleggsarter») som betegnes som sardinliknende produkter. Disse kan selges som «X sardiner», det vil si med en tilleggsbetegnelse til sardinnavnet basert på tilhørighet til land (f.eks. «peruanske sardiner»), geografisk område (f.eks. «stillehavssardiner»), artsnavn (f.eks. «brislingsardiner»), eller en betegnelse som er i tråd med lov og tradisjon i det landet der «sardinene» selges (f.eks. «Südamerikanische Sardinene» i Tyskland) (jf. pkt. 6.1.1 i CAC-standard).

Arbeidet med CAC-standard har vært omstridt og er dessuten fortsatt omstridt i forbindelse med pågående revideringsarbeid. Uenigheten under revideringsarbeidet dreier seg blant annet om hvilke arter som skal inngå som «tilleggsarter» og hvilke tilleggsbetegnelser som skal brukes (f.eks. spørsmålet om de vitenskapelige, latinske artsnavnene bør inngå i varebetegnelsen). Poenget er at landene har ulike interesser på dette området basert både på eksportmuligheter og på kulturelle tradisjoner, noe som kommer til syne gjennom ulike syn på hvordan standarden bør utvikles.

Spørsmålet om varebetegnelser for sardiner ble tema i WTO da EU innførte importforbud for produkter fra Peru som var markedsført som «Peruvian Sardines». Bakgrunnen for forbudet var en EU-forordning fra 1989 (Nr. 2136/89) som inneholdt et krav om at det *utelukkende* er «Sardina Pilchardus» som kan markedsføres som hermetiserte sardiner i EU-landene (European Union 1989). Dette innebar at det heller ikke skulle være mulig å bruke sardinnavnet i kombinasjon med en tilleggsbetegnelse. De peruanske sardinliknende produktene var av typen «Sardinops Sagax» og oppfylte derfor ikke EUs krav.

Peru tok initiativ til konsultasjoner med EU innenfor rammen av WTO for å få i stand en bilateral ordning. Konsultasjonene førte ikke fram, og det ble derfor i juli 2001 nedsatt et WTO-panel til å vurdere saken. Peru mente EUs forordning var et brudd på artikkel 2 og artikkel 12 i TBT-avtalen, artikkel XI:1 i GATT-94, og prinsippet om ikke-diskriminering i artikkel I og III i GATT-94. Perus påstander var satt opp i prioritert rekkefølge. Dette innebar at panelet ble oppfordret til først å vurdere om EU-forordningen var i strid med artikkel 2.4 i TBT-avtalen; hvis dette ikke var tilfelle, skulle panelet gå videre med å vurdere eventuelle brudd med artikkel 2.2; hvis dette ikke var tilfelle, skulle panelet vurdere artikkel 2.1 etc. (WTO 2002a: 4). Jeg avgrensner gjennomgangen til TBT-avtalens artikkel 2.4 og forholdet mellom TBT og CAC. Partenes argumenter i forhold til artikkel 2.4 var oppsummert som følger (jf. WTO 2002a):

Peru påpekte at CAC er et internasjonalt anerkjent standardiseringsorgan på matvareområdet. Følgelig var «Codex Stan 94», som dessuten omfatter både «Sardina Pilchardus» og «Sardinops Sagax», en relevant internasjonal standard i denne saken. EU var enig i at CAC er et internasjonalt anerkjent standardiseringsorgan av relevans for TBT-avtalen, men hevdet likevel at «Codex Stan 94» *ikke* var en relevant internasjonal standard i denne saken. En del av begrunnelsen var at standarden ikke eksisterte og heller ikke var nær ferdigstillelse da EUs forordning ble vedtatt i 1989. Heller ikke WTOs TBT-avtale og artikkel 2.4 i denne var på dette tidspunkt trådt i kraft. EU hevdet i tillegg at standarden ikke var relevant fordi den ikke ble utarbeidet i tråd med konsensusprinsippet som TBT-komiteen hadde tatt med i sine retningslinjer for utarbeidelse av standarder. Et siste argument var at EUs forordning kun var rettet mot «Sardina Pilchardus» og ikke stilte direkte krav til det peruanske produktet «Sardinops Sagax».

---

22 Se Codex Alimentarius Commission (1995).

Peru mente at EU var forpliktet til å bruke hovedelementene i Codex Stan 94 som grunnlag for sine regler og at EU hadde sviktet på dette punkt, siden ingen av elementene i standardens pkt. 6.1.1 (ii) kunne gjenfinnes i den aktuelle forordningen. I stedet hadde EU kun tatt hensyn til pkt. 6.1.1 (i) som reserverer sardinnavnet for «Sardina Pilchardus». Peru konkluderte derfor med at EU ikke hadde brukt standarden som utgangspunkt for sine bestemmelser. EU mente at Codex Stan 94 pkt. 6.1.1 (ii) ga landene et valg mellom *enten* å bruke sardinnavnet med en tilleggsbetegnelse *eller* en betegnelse som er i tråd med nasjonale lover og tradisjoner. I tillegg viste EU til at det i Codex Stan 94 står at forbrukerne ikke skal villedes, og at bruken av ordet «sardiner» for andre produkter enn «Sardina Pilchardus» nettopp ville villedde europeiske forbrukere.

Peru aksepterte at målsettingene i EUs forordning var legitime, men ikke *måten* forordningen la opp til at disse skulle fremmes på. I tillegg påpekte Peru at EU ikke hadde noen tilfredsstillende begrunnelse for hvorfor ikke Codex Stan 94 kunne være et passende virkemiddel med sikte på å fremme de oppgitte målsettinger. EU viste til at de tre overordnede målsettingene for forordningen var forbrukerbeskyttelse («consumer protection»), oversiktlig marked («market transparency») og rettferdig konkurranse («fair competition»), og at disse var legitime målsettinger under TBT-avtalen. Samtidig hevdet EU at ethvert navn på sardinlignende produkter som inneholdt ordet «sardin» ville være et brudd med tradisjoner og lover i EUs medlemsland, og at dette dessuten ville villedde forbrukerne. Selv om Codex Stan 94 skulle vurderes som en relevant standard, ville den derfor ikke være et passende virkemiddel for å fremme EUs målsettinger.

Panelet avviste argumentet om at nasjonale reguleringer som var vedtatt før forpliktelsene som senere fulgte av TBT-avtalen, ikke skulle være relevante for avtalen. Dette ville i så fall ha undergravet hele avtalen. Panelet viste samtidig til at ankeorganet hadde gjort de samme vurderinger på et tilsvarende punkt i hormon-saken. EUs argument om at Codex Stan 94 ikke var relevant fordi den ble vedtatt etter EUs forordning, ble heller ikke akseptert. Denne vurderingen gjorde panelet med utgangspunkt i blant annet en tolkning av artikkel 2.5 i TBT-avtalen som viser til at avtalen ikke bare gjelder ved utarbeidelse og godkjenning, men også ved *anvendelse* av reguleringer. Standarder er under stadig revidering, og det er derfor nødvendig at landene kontinuerlig vurderer sine reguleringer i henhold til både pågående standardiseringsarbeid og til eksisterende avtaleforpliktelser. Panelet slo videre fast at Codex Stan 94 var en relevant internasjonal standard, blant annet fordi den dreide seg om det samme produktet som EUs forordning, nemlig hermetiserte sardiner («preserved sardines»).

Perus argument om at EUs forordning ikke var basert på Codex Stan 94 fikk også støtte. Panelet var enig i at pkt. 6.1.1 (ii) i standarden inneholdt fire alternative måter å kombinere sardinnavnet med en tilleggsbetegnelse på. Det var derfor ikke rom for å stille krav om at sardinnavnet helt skulle utelates fra varebetegnelsen slik EU hevdet. Panelet avviste videre EUs argumenter om at sardinnavnet med tilleggsbetegnelse kunne villedde europeiske forbrukere. Dette ble blant annet begrunnet med at det ikke fantes bevis for at europeiske forbrukere alltid har knyttet sardinnavnet utlukkende til «Sardina Pilchardus». Etter panelets mening hadde derfor ikke EU fremskaffet bevis for hvorfor Codex Stan 94 skulle være en ineffektiv eller upassende måte å oppfylle de fremsatte legitime målsettingene på. Konklusjonen var at EUs forordning var i strid med artikkel 2.4 i TBT-avtalen og at WTOs tvisteløsningsorgan derfor skulle anmode EU om å tilpasse sine bestemmelser til forpliktelsene under TBT-avtalen.

Ankeorganet la fram sin rapport i september 2002 og fulgte langt på vei panelets vurderinger (WTO 2002b). På ett punkt avviste imidlertid ankeorganet panelets vurderinger. Panelet hadde uttalt at det var EU som skulle ha bevisbyrden med hensyn til om Codex Stan 94 var en «ineffective or inappropriate means for the fulfilment of the legitimate objectives pursued» gjennom den aktuelle EU-forordningen. Ankeorganet

understreket at det tvert imot var Peru som hadde denne bevisbyrden, men viste samtidig til at det var enig med panelet i at Peru på en overbevisende måte hadde demonstrert og dokumentert at Codex Stan 94 *ikke* er « ineffective or inappropriate» til å oppfylle EUs «legitimate objectives» (WTO 2002b: 97).

Dette må sies å være en relativt knusende dom for EU, siden Peru fikk støtte på alle sine hovedpunkter. EU og Peru ble etter hvert enige om at EU skulle endre reglene i tråd med WTO-dommen innen 1. juli 2003. EU aksepterte på denne måten dommen. Et viktig poeng er at dette var første gang WTOs domsorganer slo fast at CAC og CAC-standardene er autoritative referansepunkter i forhold til medlemsstatenes forpliktelser under TBT-avtalen. Spesielt panelet gikk dessuten langt i retning av å tolke og vurdere innholdet i og begrunnelsen for den aktuelle CAC-standard – særlig pkt. 6.1.1 i standarden. Dette illustrerer hvordan TBT-avtalen i likhet med SPS-avtalen institusjonelt har koplet arbeidet i CAC opp mot WTO.

Sardin-saken viser at kvalitetsstandarder også kan ha betydning i handelstvister under WTO. Faktisk utgjør kvalitetsregler (TBT-tiltak) en langt større gruppe som handelshindringer enn helserelevante tiltak (SPS-tiltak). WTO bidrar samtidig til at standarder på begge områder kan spille en viktig rolle som grunnlag for de spilleregler som gjelder for internasjonal matvarehandel.

3.4 Hvorfor og hvordan har standarder fått økt betydning som reguleringsform på matvareområdet?

Det er liten tvil om at CAC og CAC-standardene er relevante når det gjelder å vurdere om landene oppfyller sine forpliktelser på matvareområdet under SPS-avtalen. CAC er her *det* relevante organet. Samtidig er det usikkerhet knyttet både til hvilke standarder som skal være relevante for hvilke nasjonale reguleringer, og til hva som skal til for å kunne slå fast at nasjonale reguleringene eventuelt er basert på disse standardene. Slike vurderinger må gjøres fra sak til sak. Som også Victor (2000) viser til, så spilte ikke CAC-standardene en avgjørende rolle i hormon-saken. Det ble i denne saken trukket inn en rekke fagekspert, og mange av innspillene og vurderingene var på siden av det som var nedfelt i CAC-standardene. Hormon-saken illustrerer likevel at standardenes legitimitet er knyttet til hvilket vitenskapelige grunnlag og hvilken ekspertise som skal veie tyngst. Det interessante er her at diskusjoner om slike spørsmål skjer innenfor rammen av WTO som i utgangspunktet skal være et handelspolitisk organ og ikke et ekspertorgan på matvarespørsmål. På denne måten påvirker diskusjonene som ligger til grunn for standardiseringsarbeidet også aktiviteten i WTO. Videre kan vi på grunnlag av både SPS-avtalens formuleringer og vurderingene i hormon-saken, fastslå at CAC har fått økt autoritet som følge av SPS-avtalen. Spørsmålet om stater følger opp CAC-standardene eller ikke (når slike standarder finnes) er blitt et sentralt spørsmål når konflikter oppstår. Avtalen stiller dessuten relativt strenge krav (jf. risikovurderinger) når det gjelder å legitimere avvik fra disse. Standardisering som reguleringsform har dermed gjennom WTOs rammeverk styrket sin rolle som «kontrollinstrument» (jf. Brunsson og Jacobsson 2000:1).

TBT-avtalen inneholder ingen direkte referanse til CAC, men det er likevel liten tvil om at CAC også her er det relevante standardiseringsorganet på matvareområdet, både på grunnlag av organets stilling under SPS-avtalen, tilhørigheten til FN (FAO/WHO), og antall medlemsland som deltar i arbeidet i CAC. I sardin-saken stilte verken noen av partene, panelet eller ankeorganet spørsmålstegn ved dette. På samme måte som i hormon-saken var det i stedet uenighet om gjeldende CAC-standard var relevant som utgangspunkt for en nasjonal regulering og dermed som referansepunkt i den aktuelle

tvisten. Med sikte på få klargjort dette vurderte panelet og ankeorganet innholdet i CAC-standarden og forholdet mellom denne og EUs omstridte forordning. På denne måten ser vi at TBT-avtalen i likhet med SPS-avtalen, åpner for at WTOs domsorganer «tolker» CAC-standarder. Tvisten illustrerer dermed at standardiseringsarbeidet gjennomgår en institusjonaliseringsprosess som «binder» landene tettere sammen når det gjelder å følge standardene, blant annet gjennom WTOs domsorganer.

Jeg kan dermed konkludere med at CAC-standarder har fått økt autoritet, også rettslig, gjennom WTO-avtalene. Statene kan oppfylle sine WTO-forpliktelser ved å legge CAC-standarder til grunn for sin lovgivning. Samtidig kan det å avvike fra standardene bli et viktig tema i en konflikt og *kan* dessuten i siste instans medføre at WTO legitimerer økonomiske sanksjoner mot den staten det gjelder. Standardene er på denne måten knyttet opp mot den type regler Brunsson og Jacobsson kaller direktiver og som jeg tidligere har knyttet til «hard law». Poenget er at medlemsstatene i CAC og WTO i større grad «tvinges» til å koordinere sin atferd; med andre ord øker presset for både å bli enige om nye standarder og å følge vedtatte standarder. CAC institusjonaliseres på denne måten i retning av WTO.

			EU <i>(direkte rettslige bindinger på omfattende områder, domsavgjørelser, legitime økonomiske sanksjoner og trussel om utestengelse, en viss europeisk identitet)</i>
		WTO <i>(direkte rettslige bindinger på avgrensede områder, domsavgjørelser, legitimering av økonomiske sanksjoner)</i>	normativt fellesskap under utvikling
CAC før 1995 <i>(frivillig koordinering)</i>	CAC etter 1995 <i>(beslutninger med indirekte rettslige bindinger, mulige konsekvenser i WTO)</i>	sanksjonsmuligheter	sanksjonsmuligheter
anbefalinger <i>(«soft law»)</i>	anbefalinger <i>(«semi-bindende»)</i>	lovregulering <i>(«hard law»)</i>	lovregulering <i>(«hard law»)</i>
insentiver	insentiver	insentiver	insentiver

lav grad —————→ *høy grad*

Figur 3.1 Grad av institusjonalisering i internasjonale «organisasjoner»

Figur 3.1 inneholder en grov kategorisering av CAC, WTO og EU når det gjelder grad av institusjonalisering, det vil si tilstedeværelsen av noen utvalgte institusjonelle faktorer som antas å kunne regulere atferd. Vi ser at CAC etter 1995 er plassert i en setting som knytter organisasjonen institusjonelt nærmere WTO i den forstand at vedtak i CAC kan få konsekvenser under WTO-regelverket. Dette innebærer at standardiseringsarbeidet institusjonaliseres på to nye måter. For det første omfattes nå standardene indirekte av forpliktende internasjonale regler nedfelt i TBT-avtalen og SPS-avtalen, noe som gjør at standardene inngår i et internasjonalt rettsystem. For det andre er det knyttet nye *konsekvenser* til både det at standardene blir utformet på bestemte måter, og til det å unnlate å legge standardene til grunn for nasjonale bestemmelser. Disse konsekvensene kommer imidlertid til uttrykk først i WTO-sammenheng, det vil si ved konflikter under TBT-avtalen og SPS-avtalen. Dette har betydning for WTO, ved at i utgangspunktet vitenskapelige og tekniske spørsmål fra CAC blir tema for handelspolitiske konflikter, og for CAC, ved at standardiseringsarbeidet blir «politisert» og mer preget av strategisk tenkning (Victor 1997; Borgen og Veggeland 2002). I praksis blir standardene i mindre grad frivillige.

Twistene som er gjennomgått i denne artikkelen viser at «standardiserings-institusjonen» CAC har påvirket WTO ved å framstå som et viktig referansepunkt som både WTO-medlemmene og WTOs domsorganer forholder seg til. Før 1995 kunne CAC beskrives som en «gentlemen's club», noe som innebar at medlemmene stod fritt til å være med på utviklingen av nye standarder og at det samtidig ble lagt vekt på at de, selv om de var uenige, ikke skulle forhindre andre i å vedta nye standarder (Borgen og Veggeland 2002). Etter 1995 er statene på en helt annen måte «tvunget» til å forholde seg til CAC-standardene ved utforming av nasjonale matvarereguleringer. Samtidig viser den tidligere undersøkelsen av CAC at medlemmene etter 1995 oppfatter det slik at CAC-standardene faktisk har fått en viktig handelspolitisk betydning og at det derfor i mange tilfeller er nødvendig å handle som om man var i en forhandlingssituasjon i WTO (Borgen og Veggeland 2002). Dette illustrerer at institusjonelle koplinger i WTO også har påvirket statenes atferd i CAC. TBT-avtalen og SPS-avtalen har bidratt til å institusjonalisere standardene og standardiseringsarbeidet i retning av de samme trekk som preger WTO. Standardene er *ikke* blitt bindende, men ved å bli knyttet tettere opp imot bindende regler, forpliktelser og sanksjoner, har de fått en form for semi-bindende status som gjør at rommet for å reservere seg er snevret inn i forhold til situasjonen før 1995. CAC deler på denne måten noe av WTOs autoritet. Det er samtidig ingen tegn til at et eventuelt normativt felleskap i CAC skal ha ført til «treghet» når det gjelder medlemslandenes tilpasning til den type strategisk atferd som pågår i WTO (Borgen og Veggeland 2002). CAC kunne tidligere fungere som en «gentlemen's club» rett og slett fordi det ikke var knyttet alvorlige konsekvenser til det å avvike fra standardene. Da det var klart at CAC ble koplet til WTO, reagerte medlemmene umiddelbart ved å rette fokus mot de handelspolitiske konsekvensene. Dette kan tyde på at fellesskapet i stor grad var avhengig av et bestemt trekk, nemlig frivilligheten.

4 Konklusjon

Etableringen av WTO i 1995 skapte et nytt institusjonelt rammeverk for både matvarehandelen og standardenes rolle i denne handelen. CAC fikk samtidig en mer betydningsfull rolle som standardiseringsorgan. Standardisering fikk dermed økt betydning som reguleringsform, ikke minst fordi standardene ble knyttet til de reguleringsformer som preger WTO (bindende avtaler, tvisteløsningsprosedyrer og sanksjoner). Et viktig poeng er her at SPS-avtalen og TBT-avtalen stiller *krav* om begrunnelse og dokumentasjon ved avvik fra internasjonale standarder. På denne måten har CAC-standarder fått styrket sin autoritet på matvareområdet. I tråd med Brunsson og Jacobssons terminologi kan vi si at standardisering som reguleringsform i større grad er knyttet opp mot reguleringsformene organisasjon og hierarki i WTO.²³ WTO er en organisasjon med bindende eksplisitte regler for «riktig» atferd og med et tvisteløsningsorgan som kan utøve hierarkisk autoritet. For standardiseringsarbeidet medfører koplingen til WTO økt kontroll av oppfølgingen. Hvis statene velger å se bort i fra etablerte internasjonale standarder, risikerer de å bli møtt med sanksjoner som er godkjent av WTO. Økonomiske sanksjoner vil sannsynligvis være mest effektivt overfor mindre land. Trusselen om sanksjoner kan bidra til å presse fram tilpasninger av nasjonale regelverk til WTO-forpliktelsene, men kan også bidra til at enkelte land nøler med å reise en sak i WTO, spesielt mot økonomisk sterke land. Samtidig kan økonomiske sanksjoner også bidra til å presse stormakter som EU og USA til å rette seg etter de internasjonale forpliktelsene, ikke minst hvis konfliktene vedvarer over lengre tid. Hormon-saken og EUs forsøk på å skaffe til veie dokumentasjon for at EU-regelverket var i tråd med WTO-forpliktelsene, illustrerer dette. Det har dessuten vist seg at både EU og USA har akseptert og rettet seg etter dommer de har fått mot seg i WTO, også i tilfeller der det har vært involvert en klart svakere økonomisk motpart. Behovet

---

23 Se Brunsson og Jacobsson (2000:1, 29-31).

for å opprettholde WTO-regelverkets legitimitet spiller naturligvis en viktig rolle i dette. Den kortsiktige interessen knyttet til å presse fram sin egen vilje i en enkelt sak ofres til fordel for den langsiktige interessen av å bevare oppslutningen om WTO som et forutsigbart globalt handelspolitisk rammeverk.

Statene bindes på denne måten tettere sammen samtidig som det oppstår økt press for at de skal koordinere sin atferd. Tvisteløsningene i hormon-saken og sardin-saken illustrerer dette presset. Samtidig viser tvistene at statene også innenfor det nye institusjonelle rammeverket innfører tiltak som avviker fra standardene. Det å følge standardene synes ikke å ha blitt *internalisert* som en norm som gir absolutte føringer på hva som skal være den «rette» politikken eller vitenskapen blant sentrale aktører (som EU). Atferd synes i større grad å være styrt av insentiver, formelle begrensninger og muligheten for sanksjoner. Likevel kan det se ut til at det er etablert en felles norm med hensyn til *prosedyrene* som skal følges når det først oppstår konflikt.

Økt press for å koordinere atferd har to mulige effekter. Den ene effekten er at statene får sterkere insentiver til å tilpasse seg CAC-standardene med sikte på å unngå transaksjonskostnader og konflikter og problemer under WTO. Den andre effekten er at statene får sterkere insentiver til både å påvirke utformingen av standardene og å være mer forsiktige med hensyn til hva slags standarder som kan godtas. Standardenes nye rolle på matvareområdet kan på den ene siden bidra til «press» i retning av å utvikle felles normer. På den andre siden kan den nye rollen bidra til politisering av standardiseringsarbeidet og dermed økt konflikt og problemer med å utvikle arbeidet videre. I tillegg fører standardenes endrede reelle status til at vitenskapelige spørsmål og vitenskapelig uenighet bringes inn i handelstvister og blir håndtert av domsorganer som i utgangspunktet er innrettet mot å vurdere handelsrettslige spørsmål. Dette kan være spesielt problematisk i situasjoner med stor usikkerhet og/eller uenighet omkring det vitenskapelige grunnlaget for en regulering eller standard (Christoforou 2000). Standardenes vitenskapelige legitimitet kan derfor være i fare.

Det hefter seg på denne måten både fordeler og ulemper ved standardenes styrkede rolle. Uansett er det blitt slik – noe ikke minst hormon-saken og sardin-saken illustrerer – at internasjonale standarder kan spille en betydningsfull rolle i handelstvister og at det derfor også er blitt et større element av «tvang» og kontroll i forhold til å tilpasse seg disse standardene.

WTO har dermed bidratt til at internasjonale matvarestandarder, som legger viktige premisser for innholdet i matvarereglene, har fått økt autoritet. Hvis utarbeidelsen av standardene hadde vært overlatt til private organer, slik det er på mange andre områder, kunne dette ført til at den enkelte stat fikk et kraftig redusert potensial med hensyn til å påvirke det detaljerte innholdet i reglene. Siden CAC er et mellomstatlig organ, opprettholdes imidlertid et stykke på vei statenes *mulighet* til å utøve innflytelse. En interessant forskningsoppgave blir dermed å studere videre på hvilken måte koplingen mellom CAC og WTO har påvirket aktivitetene i det «vitenskapelig baserte» CAC og det handelspolitisk baserte WTO, og den nasjonale koordineringen og organiseringen av deltakelsen og innspillene rettet mot disse organene. Er bruken av relevante vitenskapelige funn i beslutningsprosessene på internasjonalt og nasjonalt nivå påvirket av denne utviklingen? Har politiseringen av det internasjonale standardiseringsarbeidet fremmet koordineringspress og økt politisk kontroll av nasjonale fageksperters internasjonale engasjement? Internasjonale standarders styrkede autoritet bidrar på denne måten til forskningsmessige utfordringer knyttet til det å studere forholdet mellom politiske beslutningsprosesser og faglige uavhengige vitenskapsmiljøer og betydningen av dette forholdet for utformingen og iverksettelsen av nye regler.

Kilder

- Aust, Anthony (2000) *Modern Treaty Law and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Borgen, Svein Ole og Frode Veggeland (2002) *Changing the Codex: The Role of International Institutions*. Working Paper 2002–16. Oslo: Norwegian Agricultural Economics Research Institute.
- Brunsson, Nils og Bengt Jacobsson (and associates) (2000) *A World of Standards*. Oxford University Press.
- Buflod, Magnus; Knut Anders Sannes og Kristoffer Aasebø (red.) (2001) *Folkerettslig tekstsamling*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Christoforou, Theofanis (2000) «Settlement of Science-Based Trade Disputes in the WTO: A Critical Review of the Developing Case Law in the Face of Scientific Uncertainty», *Environmental Law Journal*, 8(3): 622–648.
- Codex Alimentarius Commission (1995) «CODEX STAN 94 – 1981 REV. 1–1995». Fra: *Complete List of Standards Adopted by the Codex Alimentarius Commission*. http://www.codexalimentarius.net/standard_list.asp
- European Union (1989) *Council Regulation (EEC) No 2136/89 of 21 June 1989 laying down Common Marketing Standards for Preserved Sardines*
- Gezelius, Stig Strandli; Svein Ole Borgen og Frode Veggeland (2002) *Standardisering og internasjonal handel: rammebetingelser for fiskerinæringen*. NILF-rapport 2002:6. Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Haas, Peter M. (1992) «Introduction: Epistemic communities and international policy coordination», *International Organization*, 46(1): 1–35.
- Hovi, Jon og Arild Underdal (2000) *Internasjonalt samarbeid og internasjonal organisasjon: en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Keohane, Robert O. (1989) *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Krasner, Stephen D. (1999) «Logics of Consequences and Appropriateness in the International System», kapittel 9 i Morten Egeberg og Per Lægveid (red.): *Organizing Political Institutions*. Oslo, Stockholm, København, Oxford, Boston: Scandinavian University Press.
- Malanczuk, Peter (1997) *Akehurst's Modern Introduction to International Law*. Seventh Revised Edition. London and New York: Routledge.
- March, James G. og Johan P. Olsen (1989) *Rediscovering Institutions*. New York: The Free Press.
- North, Douglas C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peters, B. Guy (1999) *Institutional Theory in Political Science: the «New Institutionalism»*. London: Pinter.
- Scott, W. Richard (1995) *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks, California: Sage.
- Shelton, Dinah (red.) (2000) *Commitment and Compliance – The Role of Non-Binding Norms in the International Legal System*. Oxford University Press.
- Shelton, Dinah (2000) «Introduction». Kapittel 1 i *Commitment and Compliance – The Role of Non-Binding Norms in the International Legal System*. Oxford University Press.

- Tamm Hallström, Kristina (2000) *Kampen för auktoritet – standardiserings-organiseringer i arbete*. Avhandling (doktorgrad), Handelshögskolan i Stockholm.
- Veggeland, Frode (2001) «Effekter av internasjonale regimer: WTO og «hormonsaken» mellom EU og USA», *Internasjonal politikk*, 59(3): 333–366.
- Veggeland, Frode; Svein Ole Borgen; Stig Gezelius og Christel Elvestad (2002) *TBT-avtalen i WTO – tekniske handelshindringer og internasjonal handel med sjømat*. NILF-rapport 2002–3. Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Victor, David G. (1997) *Effective Multilateral Regulation of Industrial Activity: Institutions for Policing and Adjusting Binding and Nonbinding Legal Commitments*. Dr. Philos Dissertation. Massachusetts Institute of Technology.
- Victor, David G. (2000) «The Sanitary and Phytosanitary Agreement of the World Trade Organization: An Assessment after Five Years», *Journal of International Law and Politics*, 32(4): 865–937.
- WTO (1997) *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones)*. Complaint by United States. Report of the Panel (WT/DS26/R/USA).
- WTO (1998) *EC Measures Concerning Meat and Meat Products (Hormones)*. Report of the Appellate Body (WT/DS26/AB/R & WT/DS48/AB/R).
- WTO (1999) *The Legal Texts. The Results of the Uruguay Round of the Multilateral Trade Negotiations*. Cambridge University Press.
- WTO (2002a) *European Communities – Trade Description of Sardines*. Report of the Panel (WT/DS231/R).
- WTO (2002b) *European Communities – Trade Description of Sardines*. Report of the Appellate Body (WT/DS231/AB/R).
- WTO Secretariat (1999) *Guide to the Uruguay Round Agreements*. Kluwer Law International/World Trade Organization.
- Young, Oran R. (1994) *International Governance. Protecting the Environment in a Stateless Society*. Ithaca and London: Cornell University Press.